

KONSTRUKCE ODPOVĚDÍ DĚTSKÝCH RESPONDENTŮ V MEDIÁLNÍM DIALOGU

Jindřiška SVOBODOVÁ

Abstrakt:

Text příspěvku je zaměřen na sledování způsobů, jakými děti předškolního a mladšího školního věku konstruují odpovědi na otázky přesahující jejich kognitivní rámeček. Materiál pro analýzu byl získán přepisem devíti vydání pořadu Neviňátka. Otázky kladené dětským respondentům moderátorkou pořadu obvykle přesahovaly jejich dosavadní komunikační kompetence, děti přesto kooperovaly; při vytváření odpovědí jsme vysledovali některé tendence, jako např. snahu použít v odpovědi známou lexikální jednotku nebo jednotku blízkou hláskovým složením, parafrázovat názor blízké „autority“ a nebo aktivizovat dřívější zkušenosti získané v naprosto odlišném sociálním kontextu.

Klíčová slova:

komunikace dětí, komunikační kompetence, mediální dialog, otázka – odpověď, tematická výstavba

Vlastní text

Komunikaci dětí je v současné lingvistice věnována značná pozornost (za všechny např. Hoffmanová, J., 2002, Kesselová, J. 2001, Slančová, 1999), ve výzkumech jsou ale akcentovány zejména rozhovory realizované v prostředí školy, případně dialogy vedené v rodinném prostředí. Oblast tzv. mediálního dialogu zůstává opomíjena, důvodem ovšem může být i skutečnost, že ve vysílacím schématu českých televizí sice najdeme dostatek pořadů věnovaných dětskému adresátovi, ale v rámci těchto pořadů je vyhrazen minimální prostor pro verbální vyjádření dětí samotných (např. pořad veřejnoprávní České televize Hřiště 7). Ojedinelým pokusem v této oblasti zůstal pořad Pavlína Wolfové Neviňátka (ve kterém navázala na svoji vlastní práci pro Český rozhlas 1 Radiožurnál v relaci Děti vám to řeknou), který vysílala televizní stanice Nova na podzim loňského roku. Pořad byl vysílán v pravidelném čase vždy v neděli v podvečer, jeho časová dotace byla 20 minut, dočkal se ovšem pouze devíti vydání (od 7. 9. 2008 do 9. 11. 2008). Materiál pro analýzu jsme získali přepisem všech odvysílaných relací, celkový záznam tedy představuje 180 minut.

Za velmi podnětnou považujeme v této souvislosti studii Martina Klimoviče (Klimovič, 2008) věnovanou komunikaci dětí uskutečněné v pravidelné relaci slovenské televize Taraninky. Autor článku se soustředil zejména na způsoby navazování dětských respondentů a na utváření textové soudržnosti v jejich odpovědích; my se v této studii chceme věnovat spíše způsobům, jak dítě odpovídá na otázky, které jsou mimo tematický okruh obvyklý pro věkovou kategorii dětí předškolního a mladšího školního věku.

Moderátorka pořadu se vědomě vyhýbala obvyklé snaze dospělého mluvčího přizpůsobit se při komunikaci s dítětem volbou tématu dětskému recipientovi. Paradoxně v tomto směru neprojevovala žádnou empatii s adresátem, naopak programově vyhledávala témata přesahující jeho kognitivní možnosti. S dítětem ve studiu jednala jako s rovnocenným komunikačním partnerem, ačkoli na odlišnosti dětského vidění „světa dospělých“ byl postaven zamýšlený účinek pobavit televizního diváka:

Moderátorka: Dobrý den/ viděli jste ty zprávy? a za dvě hodiny budou další/ a znovu tam budou defilovat poslanci/ a vy uvidíte stohy mrtvol/ které vidět vůbec nechcete/ a nepochybně se najde vyuk/ co nás všechny převezte a nic se mu za to nestane/ a znovu si budete myslet/ že si z vás někdo dělá srandu// já si myslím/ že na to se v klidu může dívat jenom ten/ komu je to tak trochu ještě jedno// koho prostě nepřevezete// a proto jsou tady tyhle čtyři děti.

Těmito slovy pronesenými hned v úvodu prvního dílu byl nastaven jistý „komunikační rámec“, volba tématu programově neodpovídala recipientovi, vymykala se tematické skladbě příznačné jak pro jeho věkovou skupinu, tak i pro komunikaci dospělého s dítětem; moderátorka záměrně vybírala z okruhu aktuálních témat veřejného politického života, pravděpodobně se zde projevil silný vliv „trojsemnosti“ mediálního dialogu. Komunikace mezi moderátorem a pozvanými hosty byla totiž určena především třetímu, de facto pasivnímu účastníkovi komunikace – televiznímu divákovi.

Dialog probíhající ve studiu formálně připomínal školskou komunikaci – moderátorka řídila jeho průběh tím, že kladla otázky, vybírala aktivního komunikačního partnera a děti „vyvolávala“ podobně jako učitelka žáka, ovlivňovala i délku jejich promluvy; jejím záměrem ale nebylo prověřit recipientovy znalosti nebo zjistit jejich rozsah, ale ukázat na disproporci mezi „dětským“ a „dospělým“ viděním světa a tím také splnit skutečný komunikační záměr, a to dosáhnout komického účinku a pobavit televizního diváka:

Moderátorka: Adame/ kdo je to terorista?

Dítě: terorista je člověk/ který nesnáší lidi/ a chce ty lidi prostě zabít

Dítě: mamka říkala/ že to jsou lidi/ kteří jsou tlustí

Moderátorka: a proč jsou tlustí?

Dítě: protože mají pod trikem bomby

Moderátorka: kde se to ty lidi naučí?

Dítě: na škole bomb

Moderátorka: jaké jsou tam předměty/ v té škole?

Dítě: tam vás naučej řídit auto/ naučej vás tam řídit letadlo

Moderátorka: kam ti teroristé chodí do práce/ jak to tam vypadá?

Dítě: oni choděj krást a zabíjet na letiště// a proto aby tam byli včas/ tak si nečistěj zuby/ ani se nemejou

Ačkoli rozhovory měly charakter řízeného dialogu, moderátorka nechávala odpovídajícím dětem značnou volnost, děti často nečekaly, až budou vyzvány, a spontánně vstupovaly do hovoru (ke klasifikaci dialogů blíže např. Müllerová – Hoffmannová, 1994, s. 53 – 55). Moderátorka vědomě vytvářela ve studiu přátelskou atmosféru, neomezovala děti v jejich projevu a eliminovala tím negativní vliv, který by na ně mohlo mít prostředí televizního studia i skutečnost, že komunikují s cizím dospělým; dokonce i prostředí bylo přizpůsobeno zejména pohodlí pozvaných respondentů, kteří seděli ve velkých pohodlných křeslech, zatímco moderátorka se pohybovala mezi nimi. Ve studiu byly vždy čtyři děti, v jednotlivých dílech se ovšem lišily věkem – od předškolních až po „náctileté“. Při analýze se ovšem soustředíme na odpovědi dětí předškolního a mladšího školního věku.

Jak bylo zmíněno výše, moderátorka svými otázkami často přesahovala zkušenostní a vědomostní možnosti dětského recipienta, vždy mu ale dávala prostor pro vyjádření vlastních názorů. Záměrně s dětmi komunikovala jako s rovnocennými partnery a otázky formulovala velmi široce tak, aby už jejich podobou nepředjímal odpovědi.

Moderátorka: Co ty tomu říkáš/ proč je tam ten cukr?

Moderátorka: Jak tomuhle rozumíte?

Při koncipování odpovědí komunikantů předškolního věku, kteří reagovali na otázku přesahující jejich kognitivní možnosti, jsme vysledovali poměrně silnou tendenci „zachytit se“ v otázce té lexikální jednotky, jejíž význam už znali, a tu pak v odpovědi znovu použít. Tato tendence vedla i k významovým posunům:

M: proč se tomu říká sukničkář?

Dítě: protože vyrábí třeba sukně/ třeba džínový

M: a věříš v Ježíše?

Dítě: v Ježíška určitě/ protože nám přináší dárky

Podobně dokonce postupovali i v případě, kdy jim neznámé slovo bylo blízké pouze svou hláskovou skladbou:

Moderátorka: proč je to Nobelova cena?

Dítě: protože je nóbl/ nóbl cena

Moderátorka: a co umí ten pan Knižák/ co myslíš?

Dítě: hodně čte knihy/ protože to je pan K n í ž á k

Komunikace se tedy realizovala navzdory skutečnosti, že na straně dětí chyběly věcné znalosti, které by získaly v předchozích komunikačních zkušenostech, a respondenti pro danou komunikační událost nedisponovali dostatečnou kompetencí (blíže k tomu Nebeská 1992, s. 67, 68). Byla zde patrná snaha odpovídat na všechny položené otázky, dokonce i tehdy, když odpověď neznali, při jejím promýšlení aktivizovali své vlastní zkušenosti a snažili se je aplikovat i v případech, které byly mimo rámec jejich dosavadních znalostí:

Moderátorka: co to je bory (pozn. děti právě zpívaly hymnu)

Dítě: já bych řekl/ že to je vězení

Moderátorka: to se zpívá v naší hymně o vězení?

Dítě: No/ v Čechách je padouchů dost docela/ takže jo

Moderátorka: co myslíš/ že znamená máme holé ruce?

Dítě: jako že nemají chlupy a kůži

Dítě: ne/ že mají holý ruce znamená/ že nemůžou nic dělat/ jak že sou úplně bezbranný

Z pragmatického hlediska byla tedy zřejmá snaha dětského respondenta odpovídat na jakoukoli otázku, i když správnou odpověď nemohl poskytnout, naopak jsme se nesetkali s případem opačným – tedy se situací, že by dítě odpověď znalo, ale nekooperovalo by.

Při komunikaci dětí dané věkové kategorie jsme vysledovali ještě jeden specifický rys, tím je omezená možnost abstrakce. Respondenti, kteří se dosud nesetkali s užitím přeneseného, obrazného vyjádření, při konstrukci odpovědi pracovali s původním významem, i když jim význam celé fráze „unikal“:

Moderátorka: kde myslíš/ že se perou peníze?

Dítě: v Český národní bance

Moderátorka: v čem se perou?

Dítě: no právě? aby se nezničily

Moderátorka: a od čeho jsou špinavé

Dítě: to jsou jako věci/ třeba tohle tričko za pět dní taky bude špinavý

Uvedený příklad svědčí o tom, že v mysli odpovídajícího dítěte dosud chybělo povědomí o dalších možnostech spojitelnosti lexikálních jednotek, při jejich užití bylo limitováno dosavadními komunikačními zkušenostmi, např. Nebeská mluví o tzv. předpokladové bázi:

„Předpokladová báze je specifickým způsobem organizovaná mentální struktura zakotvená v osobnostní struktuře jedince, která se vytváří na základě dispozičních vlastností jedince v průběhu jeho interakce s okolním světem. Obsahuje výsledky veškerých jeho komunikačních zkušeností uspořádané na různých stupních obecnosti“ (Nebeská, 1992, s. 82). Pokud si recipient nebyl jistý, při konstrukci odpovědi se odvolával na „vyšší autoritu“, kterou pro něj představují vlastní rodiče: „to je Bursík/ toho mám rád a táta taky“, nebo například odkazoval na společně sdílenou zkušenost z pohádek:

Moderátorka: co je to zlo/ Kájo?

Dítě: já vím/ je to pořád v pohádkách/ třeba v ptáku ohniváku/ když čaroděj unese tu princeznu a ještě k tomu toho ptáka a chce ho zabít

Pro odpovědi dětí předškolního věku byla typická také snaha aktivizovat své vlastní zkušenosti a aplikovat je i v případech, které by patřily do naprosto odlišného sociálního kontextu. Na otázky moderátorky děti často reagovaly tak, že připomínaly svou vlastní komunikační strategii nebo zkušenost:

Moderátorka: ten pan architekt/ myslíte že nějak přesvědčí ty pány na radnici/ aby to postavili?

Dítě: když bude šikovnej/ tak jo

Moderátorka: ježiš/ a jak to může udělat?

Dítě: no/ musí prosit/ dlouho/ až je to bude otravovat/ tak voni už ze samý zoufalosti/ aby je přestal to/ otravovat/ tak už mu řeknou no dobře/ dobře tak my to tady postavíme

Moderátorka: jakou nejhorší věc na světě může chlap udělat/ aby se při tom rozplakal?

Dítě: odhazoval odpadky na zem a možná ho při tom chytili a viděli ho/ jak odhazuje odpadky na zem

V tomto článku jsme sledovali pouze jeden specifický aspekt komunikační aktivity dětí, která probíhala v rámci tzv. mediálního dialogu, získaný jazykový materiál nabízí ovšem dostatek možností pro analýzu dalších specifík dětské komunikace; bohužel TV Nova již stáhla odvysílané relace i ze svého archivu, a tak se pro další zájemce o zákonitosti i specifické rysy dětské komunikace stal tento pořad prakticky nedostupným.

Literatura:

1. HOFFMANNOVÁ, J. Mluvení za druhého. In J. Hoffmannová – Müllerová, O. – Zeman, J. *Konverzace v češtině v při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia, 1999, s. 126-144.
2. KESSELOVÁ, J. *Lingvistické štúdie o dialogu detí*. Prešov: Náuka 2001.
3. KLIMOVIČ, M.: Komunikácia detí v televíznej relácii Táraninky. In Kral'čák, L. (ed.): *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: Univerzita Konštantýna Filozofa, 2008, s. 309–317.
4. MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia. 1994.
5. MÜLLEROVÁ, O. Řeč dospělých v komunikaci s dětmi. In Jaklová, A. (ed.): *Člověk – jazyk – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008, s. 135 – 140.
6. NEBESKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: HaH, 1992
7. SLANČOVÁ, D. *Reč autority a lásky. Reč učitelky materském školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta PU, 1999

CONSTRUCTION OF THE CHILDREN RESPONDENTS' ANSWERS IN MEDIA DIALOGUE

Summary:

The article is focused on the ways of construction of the pre-school and junior school aged children's answers in the television NOVA programme *Nevíňátka* (The Babes). The questions put in that programme usually exceeded the children's communicative competence and their current empirical framework. In spite of that the children co-operated and activated their current experience. In the text the most frequent tendencies of producing the answers to those questions are summed up, as for example the use of a familiar lexical unit or a unit with the familiar phonemic structure, paraphrase of the parents' opinion and/or application of own experience. At the pre-school aged children the limited ability of conceptualisation and of the use of metaphorical expressions has been proved.

Key words:

communication of children, communicative competence, media dialogue, question – answer, thematic construction

Kontaktní adresa:

Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D., katedra bohemistiky FF UP, Křížkovského 10, 771 80 Olomouc, svobodovaina@tiscali.cz, + 420 585 633 149